

שבעת המינים - עיון בפירוש המשנה לרמב"ם

שבעת המינים הם הפרות שנשתבחה בהן ארץ ישראל, והוזכרו במפורש בתורה בדברים ח', ח: "ארץ חטה ושערה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש". פרות אלו היו חשובים בתקופת המקרא,¹ ושמרו על מרכזיותם אף בתקופת חז"ל.² שבעת המינים מוזכרים מספר פעמים ובהקשרים שונים במשנה, ומדרך הטבע הרמב"ם בפירושו למשנה התייחס לשבעת המינים במקומות אלה.

הרבה שקדו גדולי ישראל על ספרי הרמב"ם. אין לך כמעט דור שלא נתחברו בו חיבורים חשובים לפרש וללבן את תורת הרמב"ם. אולם, אשר לספריו שהוזקקו לתרגום מתוקן, לא נעשה דבר במשך מאות שנים, כיוון שבמרכזי התורה ברוב המדינות לא הכירו את השפה הערבית. רק בתקופה החדשה קמו לנו כמה חכמים ששלטו גם בערבית היהודית של ימי הביניים, והיה בכוחם לרדת לעומקם של ספרי הרמב"ם.³

1. המרגלים הביאו משבעת המינים על מנת להראות את טוב הארץ (במדבר י"ג, כג); כאשר העם מתלונן בפני משה הוא מזכיר חלק מפרות שבעת המינים (במדבר כ', ה). וראה גם יואל א', יא-יב; חגי ב', יט. על חשיבות פרות שבעת המינים, ראה: רש"י ברכות מא ע"א, ד"ה ופליגא: "קרא לשבח ארץ ישראל בא, שיש בה פירות החשובים הללו, ומנאן כסדר חשיבותם".

2. ראה: א' רוסט, 'היש סדר לשבעת המינים? עיון במשנה ובתוספתא', **נטועים** ה, תשנ"ט, עמ' 27-40. לא ברורים לי דבריו בהערה 1, שבה הוא מביא ראיה לחשיבות שבעת המינים בתקופת חז"ל, מכך שהתורה ציוותה על הבאת ביכורים: "ולקחת מראשית כל פרי האדמה" (דברים כ"ו, ב), וחז"ל הגדירו כי הכוונה רק לפרות שבעת המינים (ביכורים פ"א מ"ג). ברור כי דברי חז"ל הללו מבוססים על התורה שבעל פה שניתנה למשה מסיני, ואם כן אין כאן ראיה על תקופת חז"ל אלא על זמן המקרא.

3. מהדורה ביקורתית של ספר המצוות בתרגום ר' משה אבן תיבון, הוציא ר' חיים הליר בשנת תרע"ד. מהדורה מדעית של מורה הנבוכים בתרגום ר' שמואל אבן תיבון, הוציא ר' יהודה אבן שמואל (קויפמן) בשנת תש"ו. זכה דורנו שרוב חיבורו ההלכתי של הרמב"ם, פירוש המשנה (להלן: פיהמ"ש), נמצא בכתב ידו של המחבר, וזכה דורנו ברב יוסף קאפח שתרגם מחדש את כל הפירוש. כך נוצרה האפשרות לשחזר בצורה מדויקת את דברי הרמב"ם, ועל ידי כך תוקנו רוב השיבושים שהיו בדפוסים הרגילים, והונחה בפני הלומד מהדורה מדויקת ואמינה (מהדורה ראשונה עם המקור הערבי: מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ג-תשכ"ט); מהדורה שנייה, תרגום עברי בלבד, תשכ"ד-תשכ"ז). באדר תשס"ב (לאחר פטירת הר"י קאפח) קמו עוררים על מהדורתו לפיהמ"ש. על פרסומים אלו ניתן לענות, כפי שהרמב"ם כתב

היקפו של פירוש המשנה מאפשר ללומד להשתמש בו כמקור לפרשנות בנושאים רבים, שהרמב"ם התייחס אליהם בכמה מקומות ברחבי הפירוש.⁴ אם נוסיף לכך את האפשרות להשוות את הדברים לשאר כתבי הרמב"ם, אנו מקבלים תמונה כוללת ומקיפה, שלא ניתן לקבל כאשר לומדים כל מקור בפני עצמו. על לימוד שכזה נאמר כי "דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר" (ירושלמי ראש השנה פ"ג ה"ה, נח ע"ד).

בעבודה זו אנו מבקשים להציג עיון שיטתי בפיהמ"ש⁵ בנושא שבעת המינים, שיכלול דיון בזיהוי ה"דבש" שבסוף הרשימה של שבעת המינים.

שבעת המינים בפיהמ"ש

המקום הראשון שדנה בו המשנה בשבעת המינים הוא במסכת ברכות פרק ו משנה ד: "היו לפניו מינים הרבה, רבי יהודה אומר [ר]:⁶ אם יש ביניהן ממין שבעה - עליו הוא מברך; וחכמים אומרים [ם]:⁶ מברך על אי זה מהן שירצה". ופירש שם הרמב"ם (בצד שמאל נצטט את המקור בערבית ובצד ימין את התרגום לעברית):

ממין שבעה, מן אחד אלסבעה' אנוע ⁸	ממין שבעה, מאחד שבעת המינים המנוים
אלמעדודה פי אלתורה חֲטָהּ וּשְׁעוֹרָהּ	בתורה: "חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון
וגפִּי	

זית שמן ודבש", והוא התמרים.

- לתלמידו ר' יוסף בר' יהודה (איגרות הרמב"ם, מהד' ר"י שילת, מעלה אדומים תשמ"ז-תשמ"ח, עמ' שא-שב): "אני ידעתי ונתאמת לי בעת שחברתי, שהוא יפול בלא ספק לידי רע הלבב והמקנא, שיגנה מעלותיו ויראה שאין צורך בו, או שהוא חסר... אבל בזמנים הבאים, כשתסור הקנאה ובקשת השררה, יסתפקו כל בני ישראל בו לבדו". וד"ל.
4. שימוש זה בפיהמ"ש הוא בנוסף לשימוש בו כבפירושי שאר הראשונים על המסכת הנלמדת. ניתן לעקוב דרך פרשנותו ופסיקתו של הרמב"ם בפיהמ"ש אחר שיטת לימודו בגמרא. כך מגמתנו בהוצאת פירוש המשנה לרמב"ם עם ביאור נרחב (מסכתות עבודה זרה וברכות עם פירוש הרמב"ם - מהדורה מבוארת, מעלה אדומים תשס"ב-תשס"ד), לאפשר ללומד לעשות שימוש בפיהמ"ש כספר לימוד על סדר הגמרא.
5. כל ההפניות והציטוטים מפירוש המשנה לקוחים ממהדורת הרב יוסף קאפח (לעיל, הערה 3), פרט להקדמה למשנה, מהדורת ר"י שילת, מעלה אדומים תשנ"ב; מסכת עבודה זרה ומסכת ברכות, מהמהדורה שהוזכרה לעיל (הערה 4). ההפניות למשנה תורה, מההקדמה עד ספר נשים, לקוחות ממהדורת מו"ר הרב נחום אליעזר רבינוביץ שליט"א עם פירוש יד פשוטה, מעלה אדומים תשמ"ד-תש"ס; שאר הספרים, ממהדורת הר"י קאפח, קריית אונו תשמ"ו-תשנ"ז. הציטוטים מאיגרות הרמב"ם לקוחים ממהדורת הר"י שילת (לעיל, הערה 3). ההפניות לספר מורה הנבוכים לקוחות ממהדורת הרב יוסף קאפח, ירושלים תשל"ז.
6. בכתב יד הרמב"ם האות האחרונה חסרה ומסומן גרש (?) להשלמת המילה. אנו הוספנו בסוגריים מרובעים את השלמת המילה.

וּתְאַנְהוּ וְהַמּוֹחֵף צִיַּת שְׂמֵן וְדָבֶשׁ,⁹

והו' אלתמר.

והלכה כחכמים.

7. והלכה כחכמים.

הרמב"ם סימן נקודות מעל המילים "חטה... ודבש", לומר לנו שזה ציטוט מהפסוק בדברים ח', ח.⁹ השמטת המילה "ארץ" מתאימה לגישת הראשונים בכלל והרמב"ם בפרט אשר לא הקפידו להביא את הפסוק בצורתו המדויקת ביותר, והרבה פעמים דילגו על מילה (או יותר). כיום אם מבקשים לדלג על מילים בציטוט, מקובל לסמן שלוש נקודות (...),¹⁰ אך לא היה מקובל לנהוג כך בדורות קודמים.

דבש הוא התמר

המקור לדברי הרמב"ם, שסתם מילת 'דבש' שבתורה הכוונה לתמרים, הוא בירושלמי ביכורים פ"א ה"ג (דף סג טור ד):

ודבש אילו התמרי'. יכול דבש ממש [דבש דבורים]? ר' תנחומא בשם ר' יצחק בר'

8. נראה כי 'נוע', 'אנוע' וכן 'גנס', אלו מילים בעלות משמעות קרובה מאוד של 'מין' ו'סוג'. במהלך פירוש המשנה משתמש הרמב"ם באופן תדיר מאוד במילה 'נוע'. ראה פירושו לברכות פ"ד מ"ו: "קרון, נוע מן אנואע אלעג'לאת" [= קרון הוא מין ממני העגלות]; פירושו לברכות פ"ו מ"ג: "שרח מין, נוע" [= פירוש מין (מילה במשנה שם) בערבית הוא נוע]; פירושו לעבודה זרה פ"א מ"ה: "ובנות שוח, נוע מן אלג'מיז" [= ובנות שוח, ממני השקמים]; שם פ"ב מ"ו: "וטרית, נוע מן אנואע אלסמך" [= וטרית, מין ממני הדגים], ויש מאות דוגמאות כאלו בפירוש המשנה. והזכיר תרגום מילה זו גם בפאה פ"ב מ"ה, על דברי המשנה: "הזורע את שדהו מין אחד...", ופירש שם: "פירוש מין נוע". ובצורה קרובה לזה על המשנה בדמאי פ"ה מ"ו: "הלוקח מן הסיטון... לא יעשר מזה על זה אפילו מאותו הסוג אפילו מאותו המין", ופירש שם: "סוג - שם קופה גדולה... ומין - אלנוע".

7. על פסק ההלכה כחכמים שיכול לברך על איזה שירצה בראשונה, ראה מאמרי, 'סדר הקדימה בברכות פרות שבעת המינים - עיון בפירוש המשנה לרמב"ם', סיני (עדיין לא נדפס).

9. נקודות מעין אלה סימן הרמב"ם בסדר זרעים ותחילת סדר מועד. לאחר מכן, עד סוף החיבור, נהג לסמן קווים, משום דין סרטוט. ראה הלכות תפילין ומזזה וספר תורה פ"ז ה"ז: "כל כתיב הקודש אין כותבין אותם אלא בשירטוט". ורב האי כתב (אוצר הגאונים לגיטין, חלק התשובות עמ' 12), שנקודות מעל המילים נחשבות כסרטוט, וכך גם כתב התשב"ץ (חלק א' סי' ב) בשם רבי מימון אבי הרמב"ם. על סרטוט הפסוקים בפיהמ"ש ראה במבוא של ס"ד ששון (עורך: ר' אדלמן), מהדורת צילום פקסימילית של כתב יד הרמב"ם למשנה, קופנהגן תשט"ז-תשכ"ו (חלק המבוא ללא כל הפירוש נדפס שנית, ירושלים תש"ן), עמ' 14.

10. פירושו של דבר שבמקרים שאנו רואים שחסרות מילים באמצע הפסוק, אין לתלות זאת בבעיית העתקה או כציטוט שגוי, אלא בדילוג ללא סימון המקובל בדורנו. וכבר העיר על כך ביד פשוטה, בהקדמה למשנה תורה עמ' קו-קז. על ציטוטי פסוקים בצורה בלתי מדויקת ראה מאמרי, 'ספרד, ארץ ישראל ומצרים בפירוש המשנה לרמב"ם', נטועים ח, תשס"ב, עמ' 43-63.

לעזר: כתיב 'זבפרץ הדבר הרבו בני ישראל ראשית דגן תירוש ויצהר ודבש' (דה"ב ל"א, ה), ודבש חייב במעשרות? אלא אלו התמרים שהן חייבין במעשרות.¹¹

באופן דומה מצאנו בספרי:

שבעת המינים האמורים בשבח הארץ, ואלו הם: חטה ושעורה וגפן ותאינה ורימון ארץ זית שמן ודבש. זית זה זית אגורי, ודבש זה דבש תמרים.¹²

הרמב"ם פירש, בעקבות מקורות אלה, שפירוש המילה 'דבש' שבמקרא הוא 'תמר', ולא שמדובר בדבש הנוצר מהתמר.

כפי שהסביר בפיהמ"ש בברכות, כך גם עשה בפיהמ"ש ביכורים פ"א מ"ג:

אין אתה מביא אלא משבעת המינים האמורים בשבח הארץ, והם המנוים בפסוק 'ארץ חטה ושעורה וכו'. ודבש, הן התמרים.

ועוד שם בפירוש למשנה י:

ותמרים שבשפלה דבשם מרובה יותר, ואנחנו הולכים בתמרים אחרי המרובה בדבש מפני שקראם ה' דבש כמו שביארנו [הכוונה לפירוש למשנה ג שם].¹³

וחזר על כך בפיהמ"ש מנחות פ"ה מ"א:

הבכורים הבאים מן התמרים, והוא דבש האמור בתורה, באמרו: 'ארץ חטה ושעורה וגפן ותאינה ורימון, ארץ זית שמן ודבש', רצה בכך דבש תמרים כמו שבארנו במסכת בכורים.

והפנה לדבריו בביכורים ולא לברכות.¹⁴

בניגוד למקרא, שבו סתם 'דבש' כוונתו לתמר, בלשון המשנה 'דבש' הכוונה לאחד משבעת המשקים, והוא דבש הדבורים.¹⁵ דבר זה הודגש על ידי הרמב"ם בכמה מקומות. ראה פיהמ"ש:

11. לאור דברי הירושלמי בביכורים פ"א ה"ג פירש הרשב"ם בדברים ל', ט כ"י: "דבש - תמרים שהם מתוקים", ובאופן דומה פירש בספר ויקרא ב', יא: "וכל דבש - פירות האילן. תמרים קרוין דבש".

12. ספרי דברים פסקא רצז, מהד' פינקלשטיין עמ' 316.

13. כדברי הרמב"ם, שסתם דבש האמור בתורה הוא תמרים, כתבו גם ראשונים נוספים. ראה: רשב"ם דברים ל"ב, יג, ובמקומות שציינתי לעיל, הערה 11. רוב הראשונים והאחרונים פירשו כי הכוונה לדבש היוצא מהתמרים, ראה: רש"י עירובין ד ע"ב, ז"ה רוב שיעוריה; ספר החינוך מצווה קיז; שו"ת הרדב"ז, ירושלים תשל"ב, ח"ג סי' תקכז (תתקסב); ר' עובדיה מברטנורא בפירושו למשנה ביכורים פ"א מ"ג.

14. על ההפניות בפיהמ"ש ראה מאמרי, לעיל, הערה 10.

15. בלשון בני אדם סתם דבש הוא דבש הדבורים, וכאשר מתכוונים לומר דבש תמרים חייבים לפרט את הכוונה. על לשון 'דבש' והמשמעויות ההלכתיות, ראה: שו"ע יו"ד ריז, יד, וש"ך שם ס"ק כב.

תרומות פ"א מ"ב:

ואין מכשיר לטומאה כי אם שבעה אלו בלבד, והם היין והטל והמים והשמן והחלב והדם והדבש. ושם זה בסתם בלי ליווי אינו נופל אלא על דבש דבורים בלבד.

הקדמה למסכת כלים (עמ' יז-יח):

כי המשקין המקבלין טומאה ומתטמאין בעצמן הם שבעה משקין בלבד... והיין, ודבש דבורים דוקא, והחלב והדם. וכל יתר הנוזלים חוץ מאלו כגון... ומיני הדבש...

מכשירין פ"ו מ"ד:

הנה נתבאר לך מזה שכל משקה שאין לו שם לוי מכשיר ומיטמא, והן אלו שבעת המשקין בלבד שמנה. ואל תחשוב כי דבש דבורים יש לו שם לוי, כי שמו דבש בסתם ואינו צריך לוי.¹⁶

מכאן אנו למדים שיש להבחין בין הלשון 'דבש' במקרא, ללשונם של חכמים: במקרא הכוונה לפרי התמר, ובלשון חכמים הכוונה לדבש דבורים.¹⁷

הדבש בפיהמ"ש

בין אם מסבירים דבש - כתמרים (כדרך המקרא), ובין אם מסבירים דבש - כתוצרת הדבורים (כבמשנה), הדבש מסמל את כל דברי המתיקה, כולל המתיקות שבפרות. הדבש מוזכר רבות בפיהמ"ש ביחס לבישולים שונים (תרומות פ"ח מ"ד; שם פ"א מ"א; חלה פ"א מ"ב, ועוד הרבה), וכן הוא מייצג נוזל סמיך מאוד. ראה בפירוש לפאה

16. על מעמדו ההלכתי של דבש הדבורים ראה מאמרי, 'מקורות וביאורים לפירוש המשניות לרמב"ם על מסכת עבודה זרה על פי כתב יד הרמב"ם', **נטועים** ו, תש"ס, עמ' 57-37. וחזרתו על כך בביאורי למסכת עבודה זרה (לעיל, הערה 4) פ"ב מ"ז, עמ' עה-עה.

17. לשאלה כיצד ומדוע זיהו חז"ל את הדבש שבפסוק כתמר, ראה: א"א שמש, 'ארץ זית-שמן ודבש: תמרים, דבש תמרים או מוצר אחר?', **על אתר** י, תשס"ב, עמ' 97-109; ר' מרגליות, **המקרא והמסורה**, ירושלים תשכ"ד, עמ' סב-סד. על מאמרו של א"א שמש אבקש להעיר, כי לא ברור איזה פרשן הוא מצא שהסביר כי הדבש הכתוב בשבעת המינים הוא דבש דבורים. בעמ' 100 הוא מעלה השערה זו, אך אינו סומך אותה על אף דעה הקודמת לו. כמו כן בעמ' 101-102 הוא מנסה להביא ראיה לדבש שבשבעת המינים מהפסוקים 'זבת חלב ודבש'. אולם נראה כי ניסיון זה בלתי אפשרי מפני שלדעת כולם, מהתנאים עד האחרונים, הדבש בשבעת המינים הוא תמר (או דבש תמר), ואילו הדבש בשאר המקרא (כולל הפסוקים 'זבת חלב ודבש') ייתכן שיש לו פירושים אחרים. מכל מקום אי אפשר ללמוד על כל הפסוקים המתייחסים לארץ ישראל כארץ הדבש, מהפסוק שבשבעת המינים, מפני שהוא בוודאי מתייחס (על פי מסורת חז"ל שבתורה שבעל פה) לתמרים בלבד.

פ"ח מ"ה: "אין משקל מדה מן הדבש כמשקל אותה מדה עצמה מן החלב",¹⁸ ויש מקומות שהדבש שלהם היה ידוע כעבה ביותר, ראה בפירושו למכשירין פ"ה מ"ט. במשנה עבודה זרה פ"ב ה"ז למדנו: "אלו מותרין באכילה... והדבש, והדבדבניות אף על פי שהן מנטפות אין בהן משום הכשר משקה...". ופירושו כל מפרשי המשנה¹⁹ כי 'דבדבניות' הכוונה לאשכולות של ענבים. אולם הרמב"ם בפירושו למשנה כתב: "והדבדבניות²⁰ - החלות שבהן הדבש..." כלומר - אלו חלות דבש שהדבש זב מהן, ופירוש מילת 'דבדבניות' הוא זבות (ד ו-ז מתחלפות). שלא כשאר מפרשי המשנה, המיר הרמב"ם בפירושו למשנה זו את הענבים שבשבעת המינים עם דבש הדבורים. הדבש גם מסמל את סתרי התורה, והרמב"ם פירש את הפסוקים העוסקים בדבש במשלי (כ"ד, יג-יד; כ"ה, כז) ובשיר השירים (ד', יא), על השגות הקשורות למעשה מרכבה. ראה: הלכות יסודי התורה פ"ב ה"ב; מורה הנבוכים א', ל; א', לב.²¹

מהו הדבש בביטוי 'זבת חלב ודבש'?

נראה להסביר לדעת הרמב"ם את הביטוי 'זבת חלב ודבש' (המופיע חמש עשרה פעמים בתורה)²² ככלל המקומות האחרים שמוזכר דבש בתורה - כתמרים.²³ בדבר זה נחלקו ר' אליעזר ור' עקיבה. ראה מכילתא דרשב"י:²⁴

18. על העיקרון הנלמד מדבר זה שיש להתחשב במידות בנפח ובמשקל, ראה מאמרי, 'מדות ושיעורי תורה בפירושו המשנה לרמב"ם', **בד"ד יב**, תשס"א, עמ' 60-35.
19. ראה לדוגמה רש"י, בבלי עבודה זרה לט ע"ב, ד"ה והדבדבניות; ר"ן שם, טז ע"א מדפי הר"ף, וכן כל שאר הראשונים.
20. הניקוד מופיע בכתב יד הרמב"ם.
21. על הדבש כמסמל סתרי תורה, ראה: ש' קליין-ברסלבי, **שלמה המלך והאזוטריזם הפילוסופי במשנת הרמב"ם**, ירושלים תשנ"ז, עמ' 141-139.
22. ולא שש עשרה פעמים כפי שכתב א' רוסט ('למשמעות הכינוי ארץ זבת חלב ודבש - עיון בפרשנות', **על אתר ו**, תש"ס, עמ' 32-23). נראה כי ספירת המקורות בהערה 1 אצלו, מובילה גם כן לחמישה עשר מופעים.
23. כדרך שאנו מסבירים בדברי הרמב"ם שכל דבש במקרא הוא דבש תמרים, כך כתב באופן מפורש האבן עזרא על הפסוק: "כָּל שְׂאֵר וְכָל דָּבֶשׁ לֹא תִקְטְרוּ מִמֶּנּוּ אֲשֶׁה" (ויקרא ב', יא), שם הוא פירש: "ורבים אמרו שפירושו דבש תמרים, וכן כל ארץ זבת חלב ודבש, ויש להם כדמות ראייה בספר עזרא". את האיסור להקטיר דבש על גבי המזבח מונה הרמב"ם בסהמ"צ ל"ת צח ובהלכות אסורי מזבח פ"ה ה"א (ובמקומות נוספים), אך באף מקום לא כתב באופן מפורש מהו הדבש המדובר. נראה כי מדבריו במורה הנבוכים ג, מו ביחס לטעם המצווה ניתן ללמוד כי מדובר בכל מתיקות שהיא. הסיבה לדבר - שם כתב בלשון כוללת 'דברים מתוקים' ולא דבש בדווקא. כמו כן יש להבחין בלשון ערבית בין 'עסל' שהוא דבש דבורים וצרעין בדווקא, לבין 'עסליה' שהוא דבש הפרות.
24. מכילתא דרשב"י בא י"ג ה, מהד' אפשטיין-מלמד עמ' 39-38.

שבעת המינים - עיון בפירוש המשנה לרמב"ם

ארץ זבת חלב ודבש: ר' אליעזר אומר, חלב - זה חלב הפירות; דבש - זה דבש תמרים. ר' עקיבה אומר, חלב - זה חלב ודאי, וכן הוא אומר 'והיה ביום ההוא יטיפו ההרים עסיס והגבעות תלכנה חלב' (יואל ד', יח); דבש - זה דבש היערות, וכן הוא אומר 'ויבא העם אל היער והנה הלך דבש' (שמ"א י"ד, כו). ד"א: נאמר כאן זבת חלב ודבש [ונאמר להלן זבת חלב ודבש (דברים כ"ו, ט). מה להלן] ארץ חמשת עממין, אף [כאן] ארץ חמשת עממים. מיכן היה ר' יוסי הגלילי אומר 'אין מביאין [ביכורים מעבר לירדן] שאינה ארץ זבת חלב ודבש'.

מפשט המשנה במעשר שני פ"ה מ"ג אנו למדים, כי חלב - הכוונה לחלב הפירות, כדעת ר' אליעזר: "כאשר נשבעת לאבותינו ארץ זבת חלב ודבש, כדי שתתן טעם בפירות".

נראה לי להסביר את מחלוקת ר' אליעזר ור' עקיבה לאור התוספת בסוף הברייתא, שהארץ שמעבר לירדן אינה ארץ זבת חלב ודבש. המחלוקת בנושא מובאת במשנה ביכורים פ"א מ"י:

ואלו מביאין וקורין מהעצרת ועד החג משבעת המינים: מפירות שבהרים, מתמרים שבעמקים, ומזיתי שמן שהן מעבר לירדן. ר' יוסי הגלילי אומר אין מביאין בכורים מעבר לירדן, שאינה ארץ זבת חלב ודבש.

ופירש שם הרמב"ם:

ותמרים שבשפלה דבשם מרובה יותר, ואנחנו הולכים בתמרים אחרי המרובה בדבש, מפני שקראם ה' 'דבש' כמו שביארנו. ועבר לירדן, אף על פי שאינה זבת חלב ודבש, הרי גם היא נתנה לנו ויכול הוא לומר 'אשר נתת לי ה'! ואין הלכה כר' יוסי הגלילי.

מפירוש הרמב"ם למשנה זו, כמו גם מהמשנה במעשר שני, משמע שהביטוי 'זבת חלב ודבש' מתייחס לפירות. אולם התוספת על הארץ שמעבר לירדן מאירה את המחלוקת באור נוסף: לדעת ר' אליעזר 'זבת חלב ודבש' אלו הפירות שנשתבחה בהם ארץ ישראל (ענבים הזבים יין - 'חלב'; תמרים - 'דבש'). על כן אזור עבר הירדן אינו נקרא 'ארץ זבת חלב ודבש', כי אינו מפורסם בפירותיו, וגם אותו חלק מפירות שבעת המינים הגדלים בו אינו באיכות של פירות ארץ ישראל.²⁵ אולם לדעת ר' עקיבה 'זבת חלב ודבש' הכוונה לדברים שאינם מחוברים לקרקע, כ'חלב' פירות ודבש דבורים,²⁶

25. להלכה מביאים ביכורים מפירות עבר הירדן, אך הסיבה איננה שגם חבל ארץ זה הוא 'זבת חלב ודבש', אלא שגם ארץ זו ניתנה לעם ישראל מה'. ראה: פירוש הרמב"ם למשנה ביכורים פ"א מ"י (צוטט לעיל), והלכות ביכורים פ"ב ה"א.

26. לדעת ר' אליעזר דבש דבורים נחשב כקרקע, ראה: משנה שביעית פ"י מ"ז. לכן נראה כי אם ר' עקיבה יסכים לשיטת ר' אליעזר בעניין זה, דברי ר' עקיבה המסבים את הדבש מתמרים לדבורים עדיין יכולים להיות שייכים רק לארץ ישראל. כלומר - רק בארץ ישראל דבש הדבורים המחובר לקרקע מביא את הארץ לדרגת 'ארץ זבת חלב ודבש'. למרות זאת ברור כי דבש דבורים אינו מהדברים שנשתבחה בהם ארץ ישראל.

שהם מצויים גם בארצות עבר הירדן. אם כן המחלוקת היא, האם הביטוי 'זבת חלב ודבש' מבטא כל ארץ טובה ולא דווקא ארץ ישראל, או מבטא יחס מיוחד כלפי ארץ ישראל דווקא, ולא כל ארץ טובה. עצם החיבור של פסוק זה לביכורים, מהווה ראייה כי הפסוק מדבר על ארץ ישראל דווקא, שהרי ביכורים מביאים מארץ ישראל בלבד (או מארצות נוספות שנתן ה' לנו), וממילא מצדיק את הסברו של ר' אליעזר. יצוין כי בהלכות מעשר שני ונטע רבעי (פי"א הט"ז) הביא הרמב"ם את המשנה ממעשר שני, והשמיט את כל חלקי דרשות הפסוק, פרט לדרשת 'חלב ודבש' - שייתן טעם בפרות. ותמהו נושאי הכלים (ראה רדב"ז שם) למה השאיר דרשה זו. ואולי עשה כן ללמדנו שהדבש האמור כאן הוא התמרים ודבש הפרות.

סיכום

במאמר זה הראיתי מלשון הרמב"ם בפיהמ"ש, שהמובן של המילה 'דבש' שונה בין המקומות שהיא כתובה בתורה - ופירושה תמר, לבין אם היא כתובה במשנה - ופירושה דבש דבורים. הצענו דרך כך, להסביר את המילה 'דבש' בכל התורה, ולא רק ביחס לשבעת המינים, כתמרים. דבר זה נידון באמצעות הסתכלות בפירוש המשנה לרמב"ם והשוואתו למקורות התלמודיים ולמשנה תורה.

דרך הלימוד, המשווה בין האמור במקומות שונים ומתאימה את הדברים עם המקורות התלמודיים, הומלצה על ידי הרמב"ם באיגרתו לתלמידו ר' יוסף בר' יהודה,²⁷ ובכך נחשף למעשה הייחוד בחיבורו ההלכתי הראשון של הרמב"ם - פירוש המשנה.

27. איגרות הרמב"ם, מהד' שילת, עמ' שיב: "ולא תלמד אלא הלכות הרב (= הרי"ף) ז"ל ותשוה אותו לחיבור, ואם מצאת מחלוקת - תדעו שעיון התלמוד מביא לכך, ותדרשוהו במקומותיו".